

DİL KULLANIMINI ETKİLEYEN DİL DIŞI BİR DAVRANIŞ BİÇİMİ:

AŞIRI DÜZELTMECİLİK

Aslıhan DİNÇER¹

Özet

Bu çalışma, dilsel değişmelerin dil dışı bir nedeni olan *aşırı düzeltmecilik* davranışını konu almakta; alt vurgu olarak da yalnız dil içi nedenlere bağlı açıklamaların her durumda yeterli/geçerli olmadığını iddia etmektedir. *Aşırı düzeltmecilik*; standart dilin inceliklerine yeterince hâkim olmayan konuşurların, bu varyasyondaki bir kuralı genelleştirmeleri ve yanlış durumlara uygulamaları ile ortaya çıkan kullanımları ifade eder. Aslında bu kullanımlar, yanlış yapmaktan kaçınırken yapılan yanlışlardır. Çünkü bu dil davranışının ardında konuşurun eğitilmiş, prestijli, kibar görünme isteği bulunmaktadır. Ancak dil donanımının yeter düzeyde olmaması ile birlikte bu isteğin yarattığı kaygı da doğru formların üretilmesine bazen engel olmaktadır. Nitekim bu davranışı geliştiren konuşur tipi de genellikle sosyoekonomik bakımdan bir alt sınıf üyesidir. Ancak dil edinimini henüz tamamlamayan çocuklarda ve çok dilli konuşurlarda da zaman zaman aynı olgunun ortaya çıktığı görülmektedir. Makalede bu dil davranışının genel çerçevesi, farklı dillerdeki örnekleri, Türkiye Türkçesinde yol açtığı kimi ses değişmeleri ve özel olarak da ötümsüzleşmeler içinde rastlanan bazı görünümleri üzerinde durulmaktadır.

Anahtar sözcükler: aşırı düzeltmecilik, Türkiye Türkçesi, toplumdilbilim, ses değişmeleri, ötümsüzleşme

A NON-LANGUAGE BEHAVIOUR THAT EFFECTS LANGUAGE USE:

HYPERCORRECTION

Abstract

This study deals with the *hypercorrection* behaviour that is non-language reason of linguistic changes; as a sub-emphasis it is claimed that explanations related to only linguistic reasons are not sufficient/acceptable in all cases. *Hypercorrection* (or *hyperurbanism*, *overcorrection*) expresses uses that occur with generalizing one rule in this variation and applying to wrong cases of speakers that are not sufficiently mastered to Standard language's elaborateness. In fact, these uses are mistakes made while avoiding making mistakes. Because speaker's desire of seeming educated, prestigious, polite exist behind of this language behaviour. However, beside the lack of language skill, the anxiety that is created by this desire sometimes prevent to the production of correct forms. Indeed, the speaker type that develops this behaviour generally is subclass members in terms of socioeconomic. However, it is seen emerging of the same phenomenon from time to time in children who have not developed yet language acquisition and in multilingual speakers. In article the general framework of this language behaviour, its examples in different languages, its some phonetic changes caused in Turkey Turkish and specially some examples that are seen in devoicing are emphasized.

Keywords: hypercorrection/hyperurbanism/overcorrection, Turkey Turkish, sociolinguistics, phonetic changes, devoicing

¹ Dr. Öğr. Üyesi İzmir Kâtip Çelebi Üni. Sosyal ve Beşeri Bilimler Fak. TDE Bölümü,
e-posta: aslihandincer@gmail.com

Aşırı düzeltmecilik (hypercorrection/hyperurbanism/overcorrection) nedir?

Aşırı düzeltmecilik, standart dile uyma çabasıyla sergilenen bilinçli bir tutumun ortaya çıkardığı çeşitli düzeylerdeki dilsel hataları ifade eder. Toplumdilim içinde ele alınan bu olgudaki temel dürtü, prestijli/eğitilmiş/kibar görünme ve muhatabını etkileme arzusudur. Bu dürtü ile standart biçim ya da kuralcı alanı etkileyen seçkin konuşma taklit edilir; ancak bilgi eksikliği, standart dışı formların yaratılmasına yol açar ve böylece doğru olma denemesi, yanlış sonuca ulaşmış olur.

Konunun alt-orta sınıf üzerindeki etkisini inceleyen Labov (1963, 1973), aşırı düzeltmelerin ortaya çıkışı ile sosyal statü arasında çok açık bir bağlantı bulunduğuna; Decamp (1972: 87) da aşırı düzeltmelerden söz edebilmek için mutlaka konuşurun ağız varyantını bilmek gerektiğine vurgu yapmaktadır. Çünkü bu olgu daha çok prestij biçime yeterince hâkim olmayan konuşurlar arasında gözlenmektedir. Yüksek eğitim seviyesine sahip olanların dil kurallarını bilmeleri ve doğru formları seçmeleri beklendiğinden, bu sosyal sınıfta söz konusu davranışa rastlanması çok alışılmış bir durum değildir.

Araştırmaların dikkati çektiği başka bir nokta ise aşırı düzeltmeciliğin dilbilimsel güvensizlikten kaynaklanıyor olduğudur. Örneğin Wolfram (1991: 155), buna değinenlerden biridir. Labov'un (1963, 1972) aşağıda detaylandırılacak New York merkezli /r/ üzerine yaptığı çalışmalarının sonuçları da dilbilimsel güvensizliği işaret etmektedir. Benzer biçimde Knowles (1978: 86) da konuyu prestijli söyleyişi amaçlayan bir konuşurun duyduğu kaygıya dayandırmaktadır. Buna göre psikolojik baskı da hataya yol açmakta; ancak doğal bir konuşma içgüdüğü izlendiğinde bu dil davranışı ortaya çıkmamaktadır (Menner 1937: 176). Dolayısıyla da rahat konuşmak yerine ihtiyaç duyulanın ötesine geçilmesi, bu açıdan sakıncalıdır.

Hangi biçimlerde görülür?

Aşırı düzeltmeciliğin yol açtığı hata tipleri içinde en sık karşılaşılanlar, fonolojik olanlardır. Bunun örneklerinden birine Decamp'ta (1972: 88) rastlanmaktadır. Decamp, San Francisco'da *palm* "avuç içi" demesi gerekirken *parm* diyen bilinçli bir konuşurun yaptığı hatalı düzeltmenin nedenini, /r/ fonemini düşürmemek konusundaki aşırı özenli tutumla açıklamaktadır. Çünkü güneyli bir özellik sayıldığı ve güçlü negatif prestij taşıdığı için San Francisco'da /r/'nin düşürülmesi büyük oranda reddedilmektedir. Bu bakımdan özenli bir konuşma, /r/'nin her durumda kullanılmasını¹; sözcükten düşürülmüşse de yeniden eklenmesini öngörmektedir. Ancak bu noktada da/r/'nin hangi sözcüklerden düştüğünü doğru tespit etmek konusu bir sorun hâline gelmektedir. Çünkü /r/ düşmesinden sonra öndeki /a/ ünlüsü, /a:/ olarak sonuçlanır; ama bu durum, /a:/ içeren her sözcüğün de /r/ ile devam eden bir /a/ ünlüsünden geliştiğini göstermez. Dolayısıyla da işlenen kural, yalnız /r/ düşmesi yaşayan sözcüklere değil, hiç /r/ içermeyen sözcüklere de uygulanabilir. Nitekim *palm* > *parm* olayında da sadece uzun

¹İngilizce, /r/ foneminin telaffuzuna bağlı olarak *rhotic* ve *rhotic* olmamak üzere iki ana vurgu grubuna ayrılmıştır. *Rhotic* konuşurlar, her durumda (yani söz başında, ortasında ve sonunda) /r/'yi telaffuz ederler. Örneğin kuzey Amerika İngilizcesi (Boston bölgesi ve New York hariç) *rhotic* niteliktedir; bu nedenle /r/'nin bu sınırlar içinde her zaman söylendiği görülür. Ancak Amerika'nın güneydoğusu *rhotic* değildir. Nedeni çok tartışılan bu durum ise daha çok İngiltere'ye eğitim için gidenlerin İngilizcenin etkisinde kalıyor olmaları ve kölelerin konuşmasının bu durum üzerinde oynadığı rol ile açıklanmaktadır (bk. Demirezen 2012: 2660).

ünlünün duyulması, /l/ ünsüzünün hiç duyulmaması burada bir /r/ düşmesi yaşandığı yanılığısına neden olmuştur.

Decamp'ın aynı durumu açıklayan başka bir örneği ise Jamaika kreolünde dikkati çekmektedir. Bu dilde /t/ den sonraki /h/ fonemi düşmekte; bu da *three* sözcüğünün *tree* ile eş sesli hâle gelmesi gibi durumlara yol açmaktadır. Ancak öğretimde /h/ foneminin düşürülmemesi gerektiği ile ilgili yapılan aşırı yönlendirme, konuşurda bir süre sonra /h/ ekleme kuralının yerleşmesi ile sonuçlanmaktadır. Böylece konuşur her durumda öyle olması gerektiği düşüncesine kapılıp kuralı genelleştirerek /h/ içermeyen sözcüklere de /h/ eklemeye başlamaktadır. Örneğin *filter* “filtre, süzgeç” sözcüğünün genellikle *filther* olarak söylenmesi, bu olayın bir ürünüdür. Decamp'ın bu örnekler üzerinden ulaştığı sonuç ise aşırı düzeltmeciliğin iki doğal süreçten kaynaklanıyor olduğudur. Bunlardan ilki standart biçime uygun bir kural eklemek; ikincisi de o kuralı genelleştirmektir (1972: 89).

Konunun başka bir örneği, Almancada *Josep* yerine kullanılan *Gosep* özel adında dikkati çekmektedir. Burada da Alman ağız konuşuru, prestij biçime yaklaşmak için baştaki /j/ ünsüzünü /g/ ile değiştirmek konusunda abartılı davranmıştır. Bu durum ise yüksek Almancanın tersine düşük Almancanın genelinde uzun süre önce gerçekleşen /g-/ > /j-/ olayından kaynaklanmaktadır. Buna göre yüksek Almancada örneğin *Eine gute gebratene Gans ist eine gute Gabe Gottes²* cümlesindeki söz başı /g/ leri, düşük Almancada /j-/’ye dönmüş olarak *Eene jute jebratne Jans is eene jute Jabe Jottes* biçiminde görülebilir. Ancak ağız konuşuru, yüksek Almanca konuşmayı taklit etmek istediği zaman kendi ağızındaki /j/ ünsüzlerini /g/ ile değiştirme konusunda ileriye gidebilir ve bu yaklaşım da *Josep* > *Gosep* gibi yanlış benzetmelerin ortaya çıkmasıyla sonuçlanabilir (Janda; Auger 1992: 202). Çünkü burada olduğu gibi konuşur, yüksek Almancada /j-/’nin de kullanıldığı bilgisini dikkatinden kaçırabilir ya da bunu hiç bilmeyebilir.

Vendryes’in tespitleri (1996: 44, 49) de konu hakkında fikir vericidir ve ilkler içinde olması bakımından ayrıca önemlidir. Bu tespitlerden birisi İspanyolca ile ilgilidir. Buna göre Latince sözcüklerin başındaki /f/, İspanyolcada /h/’ye değişmektedir. Örneğin *faire* > *hacer*, *farina* > *harina*, *foin* > *heno*, *fer* > *hierro*, *fils* > *hijo*, *feuille* > *hoja*, *fumée* > *humo*, bu değişikliği yaşayan veriler arasındadır. Ancak sözü edilen kural genelleştirilerek *fuego* sözcüğünden de *hueg* biçimine gidilemez. Çünkü *hiatus* söz konusu ise İspanyolcada /u/ foneminden önce /f-/ > /h-/ olayı yaşanmamaktadır. Oysa Gaskoncanın ağızları bu noktada İspanyolcadan farklı bir tutum izlemekte ve /h-/’yi her durumda /f-/ ile değiştirmektedir. Bu da bazı hatalı biçimlerin ortaya çıkmasına yol açmaktadır.

Standart dildeki /au/ ikiz ünlüsünün genellikle kendi ağızındaki /o:/ ünlüsüne karşılık geldiğini bilerek *plostrum* için *plaustrum*, *coda* için *cauda*, *plodere* için *plaudere* diyen İtalyan köylüsünün tutumu da Vendryes tarafından aşırı düzeltmecilikle ilişkilendirilir. Aslında /o/’lu biçimler, bu üç sözcükte etimolojik olarak eski formu temsil eden doğru biçimlerdir. Ancak şehirli de konuşmasında taşralı görünme kaygısı taşıdığı için bu konuda aynı eğilimi göstererek

²“İyi kızarmış bir kaz, Tanrı’nın güzel bir armağanıdır.”

plaustrum, *cauda*, *plaudere* biçimlerini kolayca benimsemiş; böylece yerel kullanımlar genel dilin ürünleri hâline gelmiştir.

Bu dikkatlerin dışında, ortaya çıkış biçimleri esas alınarak aşırı düzeltmecilik olgusunun iki başlıkta değerlendirildiği de görülmektedir. Sonraki birçok çalışmada referans alınan Labov (1963), bu ayrımı “istatistiksel” ve “yapısal” olarak yaparken Janda ve Auger (1992), “sayısal” ve “niteliksel” aşırılıklardan söz etmektedir. Aslında “istatistiksel” ve “sayısal” biçimlerle “yapısal” ve “niteliksel” olanlar, kabaca aynı türdendir.

“İstatistiksel” ve “sayısal” türden olanlar; prestijli dildeki bir özellik, o dil düzeyinin konuşurlarından daha sık kullanıldığında ortaya çıkar. Labov (1972: 122-142), bu oluşumu sözcüğün sonunda bulunan /r/ foneminin New York İngilizcesindeki kullanımı üzerinden açıklamıştır. Buna göre farklı sosyoekonomik sınıflarda sözcük sonundaki /-r/’nin üretimi sistematik olarak değişiklik göstermektedir. Örneğin üst-orta sınıfta bu fonemin sesletilmesi, önemli bir prestij işaretçisidir. Bunu bilen alt-orta sınıf da üst-orta sınıf gibi konuşmaya çalışır; ancak bu taklit çabası, üst-orta sınıf konuşurlarından daha fazla /r/ kullanılması ile sonuçlanır.

“Yapısal” veya “niteliksel” aşırı düzeltmeler ise prestij dildeki bir özelliğin, tutarsız ve kural dışı kullanılması ile ortaya çıkar. Labov (1972: 292) alt-orta sınıfta *idear*, *lawr*, *order* hatta *God* için *Gard* denmesini, bunun örnekleri arasında sayar. Çünkü /r/’nin kullanımı bu verileri kapsamamaktadır. Üst-orta sınıf konuşurları da bu sözcüklerde asla /r/’yi kullanmamaktadır.

Başka bir örnek, Cockney İngilizcesi konuşurlarında dikkati çeker. Bu dil çeşitliliğinde başta /h/ fonemi yoktur. Bu nedenle söz gelimi *house* sözcüğü *aws* gibi söylenir. Ancak /h-/’siz kullanımların prestijli biçimle uyuşmadığını fark eden Cockney konuşurları, /h/ içermiyor olsa da prestijli dilde ünlü ile başlayan sözcüklerin başına gereksiz bir /h/ ekleyerek bazı sözcüklerin söylenişini değiştirebilmektedir (Eckman vd. 2013: 259).

Aşırı düzeltmeler, bu çok sık rastlanan görünüşler dışında söz dizimsel bozukluklar biçiminde de ortaya çıkmaktadır. Örneğin Pfaff (1976: 105-106), düşük ve orta gelirli sınıftan 81 siyahi çocuğun dil becerileri üzerine yaptığı çalışmada çocukların bir dizi resim hakkındaki sorulara yanıt vermelerini ve “Goldilock ile üç ayı” öyküsünü anlatmalarını istemiş; sonuçlarda ise 37 aşırı düzeltme olayı ile karşılaşmıştır. Bunlar içinde 12 olay, *have* yardımcı fiilinin yanlış kullanılması ile ilgilidir. Buna göre denek grubunun *have* konusundaki gramer bilgileri büyük oranda eksiktir. Dolayısıyla bu yapıyı hangi durumlarda ve nasıl üreteceklerini açıkça bilmedikleri için:

“*Somebody’s was eating my porridge*”,

“*Somebody’s has been eating my porridge*”,

“*Somebody was been eating my porridge*” gibi hatalı cümleler elde etmişlerdir. Oysa doğru form:

“*Somebody’s been eating my porridge*” ya da

“*Somebody has been eating my porridge*” olmalıdır.

Trask'ın (1993: 129) kavramı açıklamak üzere verdiği “*Between you and I*” örneği de bir tür söz dizimsel *hypercorrection* hatasıdır. Çünkü burada da beklentiye uygun olanın, *I* yerine *me* zamiri olduğu vurgulanmaktadır.

Türkiye Türkçesinde aşırı düzeltmecilik

Konunun Türkiye Türkçesindeki durumu bugüne dek ayrıca ele alınmış değildir; ancak sınırlı sayıdaki tespit de fikir verici niteliktedir. Örneğin Boeschoten (1990: 39), Hollanda'daki 4-6 yaş arası göçmen çocukların Türkçe edinimlerini analiz ettiği çalışmasında edatların kullanımı ile ilgili verilerden “*bunların gibi*” biçimini, *hypercorrect* bir oluşum kabul eder ve bunu aynı zamanda kural farkındalığının bir kanıtı olarak da görür. Çünkü bu durum, edatla ilgi durumundaki zamirin nasıl birleşeceği konusunda bir bilinç oluştuğunun da göstergesidir. Ancak çokluk eki bulunan bir işaret zamirini de ilgi durumu ekiyle kullanmış olmak, edinilen bilginin genelleştirilmesinden kaynaklanan bir hatadır.

Tietze (2002: 8, 110) de “*Uçinci gece kız en güzel zübununi geymiş. almast gerdanlığını boynına tahmiş*” tanıklığıyla işaret ettiği *almast* “elmas” biçimini bu olgunun bir ürünü olarak değerlendirir ve bunu özellikle alıntı sözcüklerin sonunda bir *tenuis* ile devam eden /t/'nin düşmesi eğilimi ile açıklar. Buna göre asıl biçimleri /t/ içeren *aptes, antrak, Bükreş, çapraz, çif, direk* (< *direkt*), *egzoz* verilerinin sonundaki /t/ fonemleri konuşmada düşerken *almast*, bu eğilime aykırı bir kullanım olmuştur. Çünkü bu kullanımın ardında /-t/ fonemlerini düşürmemesi gerektiğini bilen bir konuşurun tutumu söz konusudur. Bu tutum, yanlış konuşmamak için aşırı özenli davranmaya yol açmış; böylece içinde /t/ bulunmayan bir sözcükte de /s/'den sonra /t/ olduğu düşüncesine varılmıştır.

Tietze (2002: 149), zayıf bir ünsüz olduğu için /r/'nin ağızlarda ünlüden sonra sıklıkla düşmesine bağlı olarak gelişen bir başka *hypercorrection* olayına da atıf yapar ve *alengirli, arkula, cirşane, çamaşır, cirtlambuk/çitlembik, çirnik* (?), *çortke, çot I/çöt/çört, darbuka, dardağan, düğürçük* sözcüklerini bunun örnekleri arasında sayar. Bu olayda söz konusu olan, /r/ düşmesine karşılık inorganik bir /r/ türemesi ile karşılaşılmasıdır. Dolayısıyla örnek sözcüklerde bulunan /r/ sesleri, ona göre *hypercorrection* sonucu ortaya çıkan bu inorganik türemeyi ifade etmektedir.³

Karahan (2015: 97-103) da konunun Türkiye Türkçesi ağızlarındaki görünümünü nöbetleşme özelinde ele alarak iki tespitte bulunmaktadır. Bu tespitlerden biri, bazı ağızlarda sistemli olan ve sebebi sözcük içindeki herhangi bir sesle açıklanamayan /ş/ > /s/ değişmesinin, aynı ağızlarda daha seyrek ve sistemsiz olarak görülen /s/ > /ş/ değişmesinin hazırlayıcısı olduğu fikridir. Buna göre *gardasım, nisannım, simdi, essek, fissek, gelmiş, gitmissin, sekerv* erilerinde olduğu gibi /ş/ ünsüzünü /s/'ye çeviren; ancak bu biçimlerin standart dile aykırı olduğunu da bilen ağız konuşuru, standart dile yaklaşmak ve doğru biçimi konuşmak isterken bu defa /s/ ünsüzünü de /ş/'ye dönüştürmektedir. Bu durum ilgili ağızlarda bir /ş/~s/

³Ancak Tietze'nin *alengirli* sözcüğünde *hypercorrection* kaynaklı inorganik bir /r/ türemesinden söz etmesi, Stachowski (2012: 447) tarafından eleştirilir. Ona göre *alengirli* biçimi *alengilli*'ye gitse bile burada gerçekten inorganik bir /r/ yoktur. Stachowski ayrıca /r/'nin *hypercorrection* yoluyla “*žāmaşuy*” sözcüğüne eklendiği varsayımını da doğru bulmaz. Çünkü bu sözcük Farsça *žāma* ile “yıkamak” anlamındaki *šustan* (~ *šostan*) eyleminin şimdiki zaman çekimi olan *šuy*'dan oluşmaktadır ve bu kök gerçekte üç forma sahiptir: *šu, šuy* ve *šur*.

nöbetleşmesine yol açmaktadır. Örneğin Tunceli'nin Hozat ilçesinden derlenen aşağıdaki metin, aynı konuşmanın içinde hem /ş/ > /s/; hem de tam tersi biçimde /s/ > /ş/ değişmesini göstermesi bakımından dikkat çekicidir:

*“On bir **yasındadım**. Rıza bana talip çıktı, ...babam da vesiyet etdi ki ben ölürsem gızımı bu çocuğa verin bi zaman sonra geldiler **ıştemeğe**... **nisanı** aldıh bi zaman sonra geldiler götürmeğe beni... bir iki yıl sonra **babaşı anaşı** öldü ...ondan sonra bir **çocuğ** oldu **bes** aylıh oldu... ondan sonra bi tene dünyaya gine geldi. **İşmi** Ali **Durşun**... **Bes** yasını doldurdu gız yandı **babaşı** evde yoğdı ...gızı alev **almıs** su töktüm **üştüne şöndü**.*

***Padisahın** oğlun haber vererler derler ki **iste** garın **doğmus** köpek **yavrusu** **doğmus** çocuğ aler ki tohmağı **anaşının basına** vura, adam el ater yapma o **şenin** anendir... Bi gızı gaybedersen et gaybetmesen ben **bosanırım** demis. Su kabağını **meseye** bağlamı... **çihar** dalın **basına**... İki tene de **gasuğ** getir... Gızın resmi **şuda** göriker... Beslemesi baher ki **mişafiri** yoğ”*

Karahan'ın aşırı düzeltmecilikle bağlantılı bulduğu diğer tespiti ise Batı Anadolu ağızlarındaki belirtme ve yönelme durumu eki ünlüleri arasında görülen nöbetleşmenin ikinci aşaması olan ünlü genişlemesi (/I/ > /A/) ile ilgilidir. Ona göre bu nöbetleşmenin birinci aşamasını ünlü daralması (/A/ > /I/) oluşturmaktadır. Çünkü sözcük sonundaki düz-geniş ünlünün daralması, sözü edilen ağız bölgesinin karakteristik bir özelliğidir. Örneğin *dolmu*, *çöbu*, *köftü*, *pârdi*, *hastı*, *tahtı*, *süpürgü*, *heybi*, *bölü*, *annı*- “*anla-*”, *ortı*, *ölü* “*öyle*”, *yazmı*, *başkı* verileri bu daralmayı işaret eden tanıklar arasındadır. Dolayısıyla yönelme durumu ekindeki geniş ünlünün daralması da aynı karakteristik özelliğin etkisi ile ortaya çıkan bir ses değişimidir. Örneğin,

-“**Benim goyunu** da bakan yok gâ. **Öretmenneden** fazla **örediyodu bizi**. **Yılını** göre yıl mahsul bol olur.” (Afyonkarahisar)

-“**Bâni** bi galom yağ veriğ dedim. Biz gız **evini** gidiyos.” (Aydın)

cümlelerindeki koyu dizilen sözcükler, ünlü daralması ile oluşan +I yönelme durumu ekini işaret etmektedir. Ancak bu olayda da konuşur, sözcük sonundaki geniş ünlüleri daraltmanın prestij varyanta uygunsuz olduğunu bilmektedir ve /ş/ > /s/ olayındaki tepkimeye benzer biçimde burada da yanlıştan kaçınmak ve doğru konuşmak isterken ikinci bir yanlış düşmektedir. Çünkü daralan ünlüleri geniş söyleme çabası içinde +I belirtme durumu ekini de +A olarak değiştirmekte, böylece iki ekin ünlüleri arasında bir nöbetleşmeye neden olmaktadır. Örneğin aşağıdaki cümlelerde söz konusu olan da aşırı düzeltmecilik davranışı ile ortaya çıkan, yani fonetik bir nedene değil, dil dışı bir tepkiye dayanan +A belirtme durumu ekidir:

-“**Gıza çarıym**. **Kime** okuyacaksın. **Birbirimize** gırmadık.”(Balıkesir)

-“**Saklâsın o lokmaya**. **Çair** eve **una** öldürem.”(Kütahya)

Treffers-Daller vd. (2016) iseAlmanya'daki Türkçe konuşurları, Türkiye'ye geri dönenler ve Türkçe tek dillileri hedef alarak *yap-* ve *et-* eylemlerinin uygun adlarla yan yana kullanılıp kullanılmadığını ölçtükleri çalışmalarında özellikle genç geri dönenlerin daha yaygın alternatifleri yerine *et-* eylemini *hypercorrect* biçimde kullandıklarından söz etmektedir. Örneğin “*pas ver-*” ya da “*pas at-*” yerine “*pas et-*”; “*maç yap-*” yerine de “*maç et-*” diyen

konuşurlar doğru eşdizim oluşturamamıştır; dolayısıyla da bu yapılarda *et*-eylemlerinin seçimi, onlara göre *hypercorrection* örneğidir.

Bu görüşler arasında Tietze ve Karahan ses bilgisi; Boeschoten, söz dizimi ve biçim bilgisi; Treffers-Daller vd. ise ele alınan dil davranışının Türkiye Türkçesindeki söz dizimsel görünümü hakkında fikir vermektedir. Bunlar dışında kavrama doğrudan bir gönderme içermiyor olsa da Aksan'da (2001: 142) görülen aşağıdaki tespit de konunun söyleyişle ilgili yönü hakkında bir açıklama niteliğindedir:

“Bilinçli olarak kendi ağız özelliklerini değiştirerek ölçünlü dile uyum sağlamak isteyenlerin dilinde kimi zaman yazılan dile belirgin bir biçimde yaklaşma eğilimi görülmektedir. Örneğin, bölge ağzında yapıyoñ ya da yapıyim biçiminde sesletilen “yapıyorum” eylem çekiminin her hecesinin belirgin biçimde sesletildiği, /ya-pı-yo-rum/ olarak söylendiği göze çarpmaktadır.”

Buna göre standart dile yaklaşmak amacıyla kendi ağız özelliğini bilinçli olarak terk eden konuşur; -yor ekindeki /r/’nin, yazı dilinde öyle olmasa da konuşmada özellikle ikinci ve üçüncü kişilerde düşürüldüğünü gözden kaçırmış olacaktır. Örneğin *geliyor* > *geliyo*, *geliyorsun* > *geliyosun* kullanımları böyledir (bk. Özsoy 2004: 109).

Aynı durum, *bir* sözcüğünün sesletimi için de geçerlidir. Kendi ağız bölgesinde sözcüğü daima *bi* olarak kullandığı hâlde (hatta *kadâr* > *ğada*, *hünâr* > *hünâ* gibi sözcük sonundaki başka /r/’leri de düşürdüğü hâlde) standart biçime aykırı olduğu düşüncesiyle bu sözcükte /r/’yi vurgulayan konuşur, aşırı düzeltmeci bir tutum sergilemiş olacaktır. Çünkü standart konuşma, *bir* yerine *bi* biçimini esas almaktadır (bk. *bir tane* > *bi tane* Demircan 2009: 92; *bir lira* > *bi lira* Aksan vd. 1978: 45).

Gelecek zaman ekinin çekimi de bu konuda karakteristik bir örnek oluşturur. Çünkü söyleyiş söz konusu olduğunda bu ek *-ıcak* (*yapıcak*), *-icek* (*sevicek*), *-ucak* (*konuşucak*), *-ücek* (*gölücek*) biçimindedir ve diksiyonla ilgili çalışmaların çoğunda ele alınan bu durumun (örneğin bk. Giray 2001: 32) gözden kaçırılması da hatalı üretimlere neden olabilmektedir. Yani prestij kabule aykırı olduğu düşüncesiyle kendi ağız özelliğinden (örneğin ekin *görecayılığ*, *göreceyhsiz*, *alacağsan*; *kesecük*, *geçürecük*, *gideceyik*; *götüreceğaz*, *gidecağız*; *alacum*, *başlayacaum*, *seveceum*; *oturmâcân*, *ğaçıcân*; *alcen*, *çalışı-vêcên*; *gelicik*, *bilicim*, *oğumuycular* gibi kullanımlarından veya başka bir biçiminden) vazgeçerek *-AcAk*’lı vurgulamalara başvuran bir konuşur da doğru biçimi kullanmak isterken yanlış düşmektedir.

Bununla birlikte prestij kabul edilen bir biçimin zamana, moda, siyâsî atmosfere veya başka bir koşula bağlı olarak değişebileceğini de dikkatten uzak tutmamak gerekir. Örneğin Yalçiner’in (2002: 716), yalnız sözlü kayıtları esas alarak 1930-1950 yılları arasındaki konuşma dili üzerine yaptığı çalışmada gelecek zaman ekinin sesletimiyle ilgili bugün için dışlanmış olan *gidiciyiz*, *söyliyciyim*, *unatamiyciim*, *soruciyim*, *kaynaşıcıiz*, *oluciyim*, *tanıştırıcıyım*, *çıkıcıyım* verilerine de rastlanmaktadır. Dolayısıyla bugün konuşmada baskın biçim *-IcAk/-UcAk* olsa da bu durum değişime açıktır.

Aşırı düzeltmecilikten kaynaklanan yanlış ötümsüzleşmeler

Ses değişimleri, yalnız dil içi nedenlere değil; bazı dil dışı nedenlere de bağlı olmasına rağmen konunun bu yönü üzerinde genellikle durulmamaktadır. Aşırı düzeltmecilik, bu dil dışı

nedenlerden birisidir. Bu olgu sonucunda ortaya çıkan yaygın ses değişmelerinden birisi ise standart dilin aleyhine gelişen yanlış ötümsüzleşmelerdir.

Sözü edilen bu tür ötümsüzleşmeler de çoğunlukla yanlış analogiler ve genelleştirmelerden kaynaklanır. Örneğin b- > p- ötümsüzleşmesinin standart dışı üretimleri, yine standart dışı biçimlerden (*bazar* < *pazar*, *barmak* < *parmak*, *berhiz* < *perhiz*, *batlıcan* < *patlıcan* gibi) kaçınma çabasının, gerekli olmayan durumlara da uygulanmasıyla ortaya çıkar.

Benzer durumlarda olduğu gibi bu değişimin örnekleri de özellikle rahat konuşmanın terk edildiği resmî veya görece seçkin ortamların yarattığı doğru konuşma ihtiyacının, öyle bir ortam olmadığı da yine seçkin/kibar/eğitilmiş görünme isteğinin bir sonucu olarak görünür.

Bu başlık içinde ele alınan örnekler, bir ağız veri tabanı olan Derleme Sözlüğü'nden⁴ seçilmiş; ancak bu seçimlerde ilgili ağız bölgesinin o ses değişimine dair genel tutumu da göz ardı edilmemiştir. Örneğin b- > p- ötümsüzleşmesinden söz ediliyorsa bunun o ağızda görülen sistemli bir değişim mi, kuralsız/nedensiz/ara sıra ortaya çıkan bir değişim mi olduğuna bakılmış; ayrıca aynı ağızda tersine değişimlerin (yani p- > b- ötümlüleşmesi) de yaşanıyor olmasına dikkat edilmiştir. Böylece ortaya çıkan yanlış ötümsüzleşmeler, standart dilde tanık olunmayan ötümlüleşmelerden kaçınma çabası ile ilişkilendirilmiştir.

Daha önce de belirtildiği gibi konuşurun eğitim düzeyi, ağız bölgesi, yaşı veya dil durumu (çok dilli mi, tek dilli mi; ana dili konuşuru mu, değil mi) hakkında bilgi sahibi olmak, bir ses değişiminin aşırı düzeltmecilik davranışı sonucunda ortaya çıkıp çıkmadığını belirlemede önemli ölçütlerdendir. Örneğin *dua* yerine *duva*; *sual* yerine *suval* biçimini kullanan bir konuşur, Türkçede ayın sesinin bulunmadığı bilgisine dayanan aşırı özenli bir tutum içinde olabilir. *Bazen* yerine *bazan* denmesi, kalınlık-incelik uyumunu ihlal etmeme çabası ile açıklanabilir veya *muhtar* > *muktar* süreksizleşmesi, kibar konuşma kaygısının bir sonucu olarak da değerlendirilebilir. Ancak bu tanıları net olarak ortaya koyabilmek için ilgili verilerin üretildiği koşullardan en azından bazısını mutlaka bilmek gerekir. Aksi takdirde sözü edilen değişimler, ilgili ağız bölgesinde görülen düzenli ya da düzensiz ses değişimleri olduğu hâlde *hypercorrect* oluşumlar olarak değerlendirilebilir. Bu bakımdan aşağıda verilen örnekler de aynı dikkatli yaklaşıma ihtiyaç duymaktadır. Çünkü burada iddia edilen şey, ilgili verilerin her durumda *hypercorrection* sonucu ortaya çıkan ötümsüzleşmelerden sayılması gerektiği değil; koşullar oluştuğunda bu tip *hypercorrect* kullanımlarla karşılaşılabileceğidir.

g-/ğ- > k-/k- ötümsüzleşmesi: Bu eğilimi gösteren bir konuşurun ağız bölgesinde genellikle kurallı olarak k-/k- > g-/ğ- ötümlüleşmesinin yaşandığı görülür. Dolayısıyla aşırı düzeltmecilikle ilgili diğer durumlarda olduğu gibi bu değişimin ortaya çıkmasında da özel bir çaba söz konusudur. *Karaj* (< *garaj*), *karez* ~ *karaz* (< *garaz*), *karib* (< *garib*), *karson* (< *garson*), *kayret* (< *gayret*), *kaz yağı* (< *gaz yağı*), *kazino* (< *gazino*), *kazoz* (< *gazoz*), *kıcık* (< *gıcık*), *kıcır kıcır* (< *gıcır gıcır*), *kıdıklan-* (< *gıdıklan-*), *kişe* (< *gişe*) örnekleri, bu çabanın sonucunda oluşan kullanımlardandır.

⁴ bk. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_ttas&view=ttas

Daha az sıklıkta olmakla birlikte söz içinde de bu kurlsız ötümsüzleşmelerin yaşandığı görülmektedir. Örneğin *piyanko* (< *piyango*), *tanko* (< *tango*), *süpürke* (< *süpürge*) (Gemalmaz 1995 I: 176); *arko* (< *argo*), *mankal* (< *mangal*) gibi kullanımlar, buna örnek gösterilebilir.

d- > t- ötümsüzleşmesi: Bu durum da yine söz başındaki /t-/ ünsüzünü düzenli olarak /d-/ ile değiştiren ve bunun her zaman standart dildeki biçimlerle eşleşmediğini bilen konuşurların en doğruyu üretme çabasıyla birleşir. Ayrıca benzerlerinde olduğu gibi burada görülen söz konusu değişimler de genellikle alıntı sözcüklerde dikkati çekmektedir. Örneğin *taktilo* (< *daktilo*), *teccal* (< *deccal*), *tigget* (< *dikkat*), *toktur* (< *doktor*), *tozer* (< *dozer*), *tükân* (< *dükkan*), *tüşman* (< *düşman*) deniyor olması bununla ilgilidir. *Sontaj* (< *sondaj*) (Mutlu 2008: 140) da aynı davranışın söz içindeki bir görünümü olarak dikkati çeker.

c- > ç- ötümsüzleşmesi: Standart biçim vurgulanmak istenirken *ceket* yerine *çeket*; *cırcır böceği* yerine *çırçır böceği*; *cırmala-* yerine *çırmala-* biçimlerinin kullanılması, bu değişimin örnekleri arasında sayılabilir.

b- > p- ötümsüzleşmesi: /p/ fonemini doğru üretmek konusundaki aşırı özenli tutum da zihin karışıklığına yol açabilmekte ve /b/ kullanılacak yerde de /p/ kullanılmasına neden olabilmektedir. *Banknot* yerine *pangnot*; *bakla* yerine *pakla*; *banka* yerine *panka*; *bisiklet* yerine *pisiklet* biçimlerinin kullanılması, bunun örnekleri arasındadır. Ayrıca *leplebi* (< *leblebi*), *apla* (< *abla*), *İbrahim* (< *İbrahim*), *güpre* (< *gübre*), *Kıprız* (< *Kıbrıs*) gibi söz içinde görülen kimi -b- > -p- değişimleri de bazen aynı durumdan kaynaklanabilmektedir.

v- > f- ötümsüzleşmesi: *Fişne* (< *vişne*), *fites* (< *vites*), *folta* (< *volta*), *ficık ficık* (< *vicık vicık*) ile söz içindeki bir değişim olan *tufalet* (< *tuvalet*) örneği, bu oluşumun tanıkları arasında gösterilebilir.

s- > z- ötümsüzleşmesi: Konuşurun s- > z- ötümlüleşmesi yaşadığı bir dil değişkesinde (örneğin *sebze* > *zebze*, *soba* > *zoba*, *sabah* > *zabah*, *safra* > *zafra*, *salata* > *zalata*, *sokak* > *zokak*, *sopa* > *zopa* gibi) *zaten* yerine *saten*, *zannet-* yerine *sannet-* biçimini kullanması da aynı durumla ilgili olarak gelişebilir. Burada belirleyici olan, doğru biçimlerin /z/ ile değil /s/ ile başladığı düşüncesinin varlığı; yani yaygın bir yanlıştan kaçınma güdüsüdür (Aynı alanda hem s- > z-, hem z- > s- değişiminin yaşandığı bir örnek için bk. Yıldırım 2006).

Sonuç

Bu çalışma, toplumdilbilimsel bir fenomen olan *aşırı düzeltmecilik* davranışının genel çerçevesini ortaya koyan bir monografi niteliğindedir. Bu davranış biçimi, özellikle sosyoekonomik açıdan alt sınıf üyesi olan ya da dil becerisi yeter düzeyde olgunlaşmayan (çocuklar veya ikinci dil konuşurları gibi) bireylerin dilinde dikkati çekmektedir. Bu bireyler bütün inceliklerine sahip olmasalar da dil kurallarından, prestij kabullerinden haberdirliler. Ancak bilgi eksikliği, aşırı titizlik, kaygı veya güvensizlik gibi nedenlerle bazen kuralları alanın gerektirdiği kullanımların dışına çıkmakta; çoğunlukla da doğru olan bir formu yanlış biçimde kullanmaktadırlar. Böylece bir dil davranışı sonucunda söyleyiş, ses, biçim ya da söz dizimsel düzeylerde kimi dilsel değişmelere yol açmaktadırlar. Makalede bu düzeylerle ilgili çeşitli görünüm üzerinde durulmuş; özel olarak da bu davranışın Türkiye Türkçesi ağızlarında ortaya çıkardığı bazı yanlış ötümsüzleşmelere değinilmiştir. Ancak bu verilerin her durumda

aşırı düzeltmecilikle ilişkilendirilemeyeceği de özellikle belirtilmiştir. Çünkü bir ağız derlemesinde standart dile uygun olmayan biçimlerin nedeni, kendisine başvuru kaynak kişinin okuryazar olmaması gibi basit bir gerekçe ile de açıklanabilir. Bu bakımdan konuşurun toplumsal sınıfı, yaşı, cinsiyeti, eğitim düzeyi, içinde bulunduğu psikolojik koşullar ya da standart dildeki bir kuralı genelleştirip genelleştirmediği gibi bilgiler, konunun doğru tespiti için önemli ölçütlerdendir. Makalede bütün bu dikkatlerin altında yer alan ana vurgu ise dilsel değişmelerin yalnız dil içi nedenlerde değil, dil dışı nedenlerde de aranması gerektiğidir.

KAYNAKÇA

Aksan, D. vd. (1978). *Türkiye Türkçesi Gelişmeli Sesbilimi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Aksan, D. (2001). *Türkiye Türkçesinin Dünü, Bugünü, Yarını*, İstanbul: Bilgi Yayınevi.

Boeschoten, Hendrik Erik (1990). *Acquisition of Turkish by immigrant children. A multiple case study of Turkish children in the Netherlands aged 4 to 6*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

Decamp, D. (1972). "Hypercorrection and rule generalization", *Language in Society*, 1 (1): 87-90.

Demircan, Ö. (2009). *Türkçenin Ses Dizimi*, İstanbul: Der Yayınları.

Demirezen, Mehmet (2012). "Which /r/ are you using as an English teacher? Rhotic or non-rhotic?", *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 46: 2659–2663.

DS: TDK, *Derleme Sözlüğü (Türkiye Türkçesi Ağzları Sözlüğü)*, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_ttas&view=ttas

Eckman, Fred R., Gregory K. Iverson, JaeYungSong (2013). "The role of hypercorrection in the acquisition of L2 phonemic contrasts", *Second Language Research*, 29 (3): 257-283.

Gemalmaz, Efrasiyap (1995). *Erzurum İli Ağzları I (İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler)*, Ankara: TDK Yay.

Giray, Ülkü (2001). *Türkçeyi Güzel Konuşma ve Okuma Kılavuzu*, Ankara: Bilgi Yayınevi.

Janda, R. D.; J. Auger (1992). "Quantitative Evidence, Qualitative Hypercorrection, Sociolinguistic Variables - and French Speakers' 'eadaches with English h/Ø", *Language & Communication*, 12 (3/4): 195-236.

Karahan, Leyla (2015). "Bir *Hypercorrection* (Aşırı Düzeltim) Örneği: Batı Anadolu Ağzlarında Ünlü Nöbetleşmesi", *Alkış Bitigi. Kemal Eraslan Armağanı. (Ed. Bülent Gül)*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 97-105.

Knowles, G. (1978). "Thenature of phonological variables in Scouse. In: Trudgill P (ed.) *Sociolinguistic patterns in British English*, London: Edward Arnold, 80-90.

Labov, W. (1963). "The Social Motivation of a Sound Change", *Journal of the Linguistic Circle of New York*, 19: 273-309.

Labov, W. (1972). *Sociolinguistic Patterns*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Menner, Robert J. (1937), "Hypercorrect Forms in American English", *American Speech*, 12 (3): 167-178.

Mutlu, Hüseyin Kahraman (2008). *Balıkesir İli Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Özsoy, A. S. (2004). *Türkçe'nin Yapısı-I Sesbilim*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

Pfaff, C. W. (1976). "Hypercorrection and grammar change", *Language in Society*, 5 (1): 105-107.

Stachowski, Marek (2012). "Written Mongolian čamča 'shirt' and its etymological counterparts in Europe", Hyttiäinen T. et al. (eds.), *Per Urales ad Orientem. Iter polyphonicum multilingue. Festschrift tillägnad Juha Janhunen på hans sextioårsdag den 12 februari 2012*, 445-451.

Tietze, Andrea (2002). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı I. A-E*, İstanbul-Wien: Simurg Yayınevi.

Treffers-Daller, J., Daller, M., Furman, R. and Rothman, J. (2016). "Ultimate attainment in the use of lexical collocations among heritage speakers of Turkish in Germany and Turkish German returnees", *Bilingualism: Language and Cognition*, 19 (3): 504-519.

Trask, R. L. (1993). *A Dictionary of Grammatical Terms in Linguistics*, London and Newyork: Routledge.

Vendryes, J. (1996). *Language: A Linguistic Introduction to History* (translated: Paul Radin), New York: Routledge.

Wolfram, W. (1991). *Dialects and American English*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.

Yalçın, Leylâ (2002). "İstanbul Türkçesi Konuşma Dili Hakkında Bir Araştırma (1930-1950 yılları arası)", *Türk Dili*, 609: 712-723.

Yıldırım, Faruk (2006). *Adana ve Osmaniye İlleri Ağızları I (Giriş - İnceleme) II (Metinler - Sözlük - Dizinler)*, Ankara: Türk Dil KurumuYayımları.